

Westwerk kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici

JINDŘICH NOLL - JIŘÍ VARHANÍK

Románský původ kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici na Novohradsku je znám již dlouho. Z tohoto slohového období se zachovala obdélná loď a mohutná chórová věž, zatímco závěr byl nahrazen gotickým presbytářem.

Postupem času byl stavební organismus kostela obohacen vložení pozdněgotického sinového trojlodí do prostoru poněkud zvýšené původní lodi a připojením několika přístavků z nichž vynikají zejména kaple sv. Kateřiny na severní straně chórové věže a západní věžová předsíň. Již od minulého století byla v popisech kostela věnována pozornost empoře v západní části lodi, podklenuté dvěma poli křížové klenby bez žeber, spočívajících na celkem šesti masivních pilířích, totiž na jednom volném v ose lodi a na dalších pěti přístěnných a koutových, navzájem spojených půlkruhovými neprofilovanými pasy.

Obr. 1. Horní Stropnice, kosci sv. Mikuláše. Jihozápadní nároží lodi, armované kvádry s konzolou, původní podpírající palu západního Slitu. Nad konzolou armatura nadstavby. Napravo od pozdějšího opěrného pilíře západní okno lodi a nad ním okno nadstavby. Všechny snímky J. Noll 1995.

Obr. 2. Pohled z půdy na západní štít lodi, upravovaný před připojením zdiva nástavby.

Uprostřed nad volným osovým pilířem je patrná charakteristická profilovaná konzola pro oltář tribuny (Braniš 1892; Braniš 1909; Domečka 1892; Birnbaum 1929; 49, Mencl 1965; 41). V Soupisu památek byla sice z nepochopitelných důvodů loď považována za přístavbu ze 14. století ke starší východní věži s tím, že původní nevelká loď zaujímal místo nynějšího presbytáře, který vznikl v důsledku její gotické přestavby, ale vedle toho byly v poměrně podrobném popisu kostela zaznamenány některé pozoruhodné detaily (Cechner 1921, 283), které sice nebyly spojovány s románskou výstavbou kostela, ale mají pro její interpretaci nemalý význam.

Jde především o konzolu na jihozápadním nároží lodi, tvořenou deskou, oblounem a podbrádkou, považovanou za část římsy dodatečně zvýšené lodi. Postřehem zcela zásadním bylo dodatečné vložení tribuny, považované za kruchtu, do západní části lodi. To sice není v textu výslovně zmíněno, ale vyplývá z publikovaného analyticky vyhodnoceného půdorysu. Pozdější literatura však na tento poznatek nereagovala.

Popsány byly rovněž okenní otvory nad tribunou, totiž dvě malá půlkruhově završená oboustranně špaletovaná okénka nad sebou na straně jižní, jedno na severní a zazděné okrouhlé okénko na západní straně A. Merhautová (1971, 123) doplnila popis kostela s tím, že z dvojice uvedených okének na jižní straně jedno sloužilo k osvětlení lodi, druhé k osvětlení tribuny. Autorka dále zaznamenala na této straně stopy původního portálu.

Později byl zaznamenán fragment další konzoly na jihovýchodním nároží lodi (Kutchan 1977, 195). Stavební historii kostela přehledně shrnul P. Kroupa (1982).

Pozornosti unikal ovšem zjevný rozpor mezi úrovní původní koruny zdiva lodi, indikovanou nárožními konzolami, a existencí severního a jižního horního okénka tribuny, jež jsou situována výše.

Významným přínosem stavebně historického průzkumu kostela, zpracovaného před jeho opravou, bylo zjištění kvádrových armatur pod zchátralými omítkami na horních částech podélných průčelí lodi. Toto armování vymezovalo východní stranu nad emporou, jež byla opatřena horní dvojicí uvedených okének v protilehlých zdech (Herget 1992). Interiéru nástavby však pozornost věnována nebyla, právě tak jako interpretaci jejího účelu.

Dalším průzkumem bylo zjištěno, že konzole na jižní straně lodi odpovídala na seve-

Obr. 3. Křížová klenba bez žeber pod emporou.

rozápadním nároží další, z níž však zbyla sotva zřetelná bosa. Lze z toho dovodit, že tyto konzoly podpíraly štít, mezi nimiž byla zapašována sedlová střecha lodi způsobem obvyklým u románských podélných kostelů (Radová 1977, 96).

Z uvedeného je tedy zřejmé, že západní nástavba nad emporou nevznikla v rámci první etapy stavebního vývoje kostela. Z ní pocházející obdélná loď se sedlovou střechou mezi štíty nad konzolami byla osvětlena od jihu trojicí půlkruhově završených oken, z nichž se intaktně zachovalo jediné v západní části jižního průčelí vedle mladšího opěráku. Z jejich polohy těsně pod původní úrovní koruny zdívá loď vyplývá, že umístění oken zcela odpovídalo dobovým analogiím s okny otevírajícími se vysoko nad terénem v horní části podélných zdí lodi. Další okno podobného tvaru se na stejné straně lodi otvírá poněkud výše a je oproti předchozímu posunuto k západu. Na rozdíl od spodního okna, vyznačujícího se pečlivě zpracovaným ostěním z přesně opracovaných kamenných bloků, má horní okno záklenek i špaletu vyzděny z lomového kamene s modelací vytaženou v omítce. Jeho parapet je výše než zmíněná konzola na jihozápadním nároží, podpírající původní západní štít lodi. Vztah obou oken je na první pohled zcela neorganický. Horní se otvírá do nástavby nad západní částí lodi a jeho poloze odpovídá situace stejně utvářeného i provedeného okna v severní zdi nástavby. Nad konzolami západního štítu lodi stoupá kvádřová armatura shodná s armaturou východních nároží nástavby.

Neobyčejně pozoruhodné jsou výsledky pozorování v původním prostoru nad rubem pozdně gotických kleneb. Lomové zdivo nástavby se na západní straně napojuje na lichoběžníkový útvar původního štítu, dochovaného do téže výšky. Štít je opatřen dvěma úzkými větracími okénky pravoúhlého průřezu, mírně špaletovanými dovnitř, krytými plochými kameny. Vnitřní líc zdívá štítu je omítnut a opatřen vápenným nátěrem. Štít tedy postrádal ústupek, na němž by spočívala střecha. Úprava hran štítu, utážených lžicí, však nepoukazuje k tomu, že by střecha překrývala štít lodi. Takové řešení bylo zatím prokázáno jen v ojedinělém případě u románského kostela v jihočeských Bernarticích (Varhaník 1993). Povrchové úpravy vnitřního líce zdívá nástavby však nebyla, na rozdíl od štítu lodi, věnována žádná zvláštní péče.

V jihozápadním a severozápadním koutě nástavby jsou v jejím zdivu vylámaný vel-

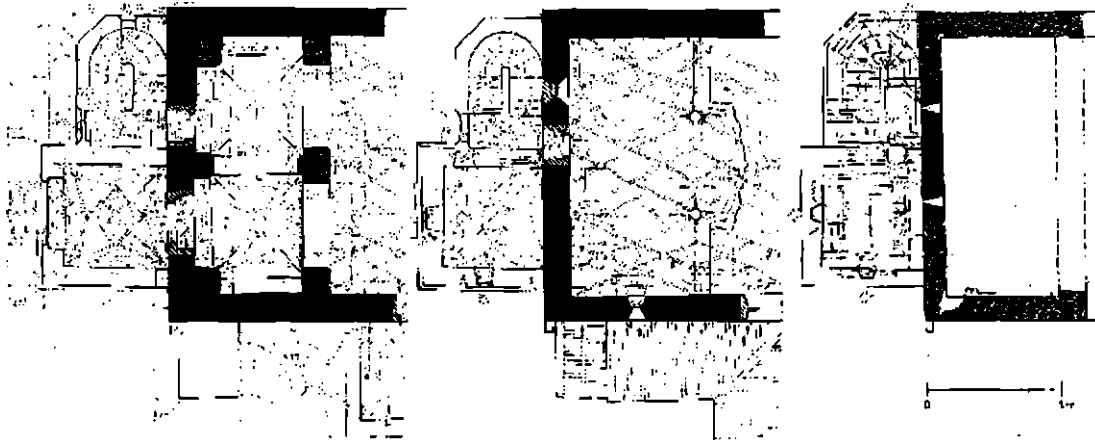
Obr. 4. Jihozápadní kout nástavby nad rubem pozdně gotické klenby s kavernou po odlámaném pilíři. Vlevo fragment klenby empory.

ké kaverny, z nichž jižní se dokonce trhlinou otvírá až do vnějšího líce zdiva. Bezprostředně východně od ní těsně nad rubem pozdně gotické klenby je patrný přibližně půlkruhový přístěnný oblouk s několika velkými přečnivajícími lomovými kameny, které jsou jedinými pozůstatky klenby, jež k němu přiléhala.

Opodál směrem k východu se zdivo nástavby pravoúhle zalamuje k severu. Z této příčné zdi se zachoval jen nevelký fragment. Její východní líc přesně odpovídá kvádrové armatuře na jižním průčelí kostela; stopy obdobných konstrukcí lze pozorovat i na protějším, pozdějšími úpravami porušené zdi lodi. Nástavbu tedy oproti lodi uzavírala zeď situovaná nad dochovanou východní zdí empory, jež se ve spodní části otevírá dvojicí půlkruhových oblouků mezi oběma přístěnnými pilíři a masivním volným osovým pilířem.

Na základě těchto zjištění je tedy možné podobu empory alespoň v základních rysech rekonstruovat.

Z utváření klenebního zdiva na jižní zdi nástavby lze dovodit, že klenba nevybíhala z jihozápadního kouta nástavby, kde dnes zeje velká kaverna, podobně jako v protějším koutě severozápadním, ale dále k východu. Podobně jako pod tribunou, byly tedy i v této výškové úrovni v koutech pilíře, ovšem zde byly provázány s obvodním zdivem nástavby, které bylo při jejich odstraňování výše uvedeným způsobem těžce poškozeno. Přístěnný pilíř byl přiložen zajisté také uprostřed západní stěny, tvořené zde ovšem starším štítem. Jeho stopy dnes však nelze vysledovat, neboť tato část štítu je překryta pozdně gotickou

Obr. 5. Půdorys západní části lodi s tribunou v úrovni přízemí (vlevo), v úrovni původních oken lodi (uprostřed) a na půdě nad pozdní gotickými klenbami (vpravo). Černě zdivo lodi, zrnění zdivo westwerku, Srafování mladší zazdívký v tomto románském zdivu. Zakresleno do doplněného zamíření V. Hergeta z r. 1992. Kresba J. Varhaník.

klenbou hlavní lodi sinového trojloží. V důsledku vestavby těchto popsaných konstrukcí do západní části starší lodi se empora otvírala navenek okenními otvory různého tvaru a provedení ve třech výškových úrovních. Ve spodní to bylo starší okno lodi na jižní straně a dnes zčásti zazděná rozeta v severní části západní zdi, která je snad pozůstatkem symetricky umístěné dvojice těchto kruhových otvorů v západním průčelí lodi, pocházející snad již z první stavební etapy kostela. V souvislosti s výstavbou tribuny byla zřízena obě okna v obou kratších zdech nástavby. Nejvýše se uplatňovaly větrací otvory někdejšího západního štítu lodi. Určité potíže činí pouze rekonstrukce východní zdi tribuny. Uprostřed byla zajisté opatřena otvorem pro emporový oltář, jeho umístění zde bezpečně indikuje známá konzola nad osovým pilířem. Vzhledem k tomu, že zaklenutí prostoru tribuny se patrně podstatně nelišilo od dobře dochované situace pod ní, lze předpokládat, že tento střední otvor byl poměrně malý, aby nekolidoval s pasem oddělujícím obě klenební pole s přiléhajícími výběhy jejich kápí. Na podobu dalších otvorů, jimiž se tribuna do lodi otvírala, můžeme usuzovat pouze podle analogií. S velkou pravděpodobností se zde ovšem uplatňoval vstup na schodiště, které umožňovalo sestoupit do lodi.

Ani po odstranění velkých úseků vnějších omítek se nepodařilo nalézt žádné stopy po případném vstupu na tribunu přímo zvenčí a zdá se tedy, že tento u románských kostelů se poměrně často vyskytující typ komunikace s exteriérem zde uplatněn nebyl a tribuna tedy byla přístupná nejspíše jen předpokládaným schodištěm z lodi.

Po stránce typologické má tedy empora v Horní Stropnici nejbližší analogie v pozdně románských kostelích ve Vinci a Potvorově, jejichž architektura bohatá přesně kamenicky provedenými plastickými detaily náležela ke špičce dobové stavební produkce. Za těmito vzory ovšem vestavba stropnické tribuny, kde jedinou kamenickou práci představují jednoduché kvádry nárožních armatur a segmenty klenebních pasů, silně zaostávala. V jihočeském prostředí je tento typ západní tribuny oddělené od lodi příčnou zdí vzácný, přestože se právě zde již dříve vyskytl zcela ojedinělý příklad zcela izolované tribuny, mající charakter samostatné kaple s vlastním oltářním prostorem v nice pravoúhlého půdorysu v síle zdiva, a to v Miroticích u Písku (Varhaník 1989). Přestože, či spíše právě proto, že obě stavby však nevykazují žádnou vzájemnou souvislost, dokládají pozoruhodnou typologickou pestrost západních tribun i v jihočeském prostředí, kterou dosavadní syntetické práce v tomto rozsahu nezaznamenaly (Merhautová 1971, Kuthan 1977).

Neméně výjimečná je okolnost, že dodatečná západní vestavba do lodi stropnického kostela nejspíše nevrcholila zvonicevým patrem, neboť tuto funkci plnilo nejvyšší patro

pravděpodobně starší chórové věže. Ovšem ani její stavba k původnímu uspořádání kostela nejspíše nepatřila (Noll-Varhaník 1996, v tisku). Těmito otázkami však se nelze zabývat v rámci tohoto stručného příspěvku.

V Horní Stropnici tedy došlo v pozdní a rustikalizované podobě k ojedinělé realizaci westwerku, západní věžové stavby převyšující loď, obsahující v patře prostornou, klenu-tou tribunu.

Absolutní datování tohoto útvaru činí potíže. Podle zahrocených záklenků jižního a západního sdruženého okna chórové věže soudil V. Mencl (1960, 186) na datování do poloviny 13. století, obdobný názor vyjádřili D. Líbal (1974,169) a J. Kuthan (1977,195). Slohově opožděná stavba westwerku tedy mohla vzniknout až po polovině 13. století. Tomu neodporují ani osudy tohoto pohraničního území, které v r. 1185 získali od knížete Bedřicha lénem rakouští Kuenringové. Ti zde pravděpodobně stropnický kostel založili (Merhautová 1971, 123) a k podunajskému prostředí poukazuje užití chórové věže (Líbal 1974, 169; Sommer 1986).

Tato část Kuenringy kolonizovaného hraničního hvozdu se dostala zpět do českých rukou snad r. 1257 (Sedláček 1932). Šlechtický majitel tohoto území pak zřejmě demonstroval své mocenské postavení vestavbou již poměrně archaického westwerku do staršího kostela. Konkrétní cestu, kterou tento tradiční typ dospěl do Horní Stropnice, sice neznáme, ale nápadná podobnost zdejší tribuny s daleko honosnějšími analogiemi v českém vnitrozemí je zcela nesporná.

Literatura

- BIRNBAUM, V., 1929: Románské emporové kostely v Čechách, Sborník k sedmdesátým narozeninám K. B. Mádl, 49-60, Praha.
- BRANIŠ, J., 1892: Die Kirchen von Černic und Strobnic, Mittheilungen d. k. k. Central-Commission N. F. 18, 197-202, Wien.
- BRANIŠ, J., 1909: Obrazy z dějin jihočeského umění, Praha.
- CECHNER, A., 1921: Soupis památek historických a uměleckých v Čechách 42, pol. okres kapličky, Praha.
- DOMEČKA, L., 1892: Zbytky románských staveb v jihovýchodních Čechách, Method 18, 39, 49, 62.
- HERGET, V., 1992: Horní Stropnice. Kostel sv. Mikuláše, stavebně historický průzkum, Tábor (nepublikováno).
- KROUPA, P., 1982: Stavebně historický vývoj kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici, Výběr z prací členů Historického klubu při JČM v Českých Budějovicích 19, 8-11.
- KUTHAN, J., 1977: Středověká architektura v Čechách do poloviny 13. století, Č. Budějovice.
- LÍBAL, D., 1974: Recenze knihy A. Merhautové: Raně středověká architektura v Čechách, Umění 22, 160-175.
- MENCL, V., 1960: Vývoj okna v architektuře českého středověku ZPP 20, 181-232.
- MENCL, V., 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře, Umění 13, 29.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- NOLL, J.-VARHANÍK, J., v tisku: Poznámky k obnově kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici, ZPP.
- RADOVÁ, M., 1977: Románské stavitelství, Praha (skripta ČVUT).
- SEDLÁČEK, A., 1932: Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 3, Budějovicko (2. vyd.).
- SOMMER, J. ml., 1986: Ke stavebnímu vývoji kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici, Výběr z prací členů Historického klubu při JČM v Českých Budějovicích 23, 120-123.
- VARHANÍK, J., 1989: Věžní empora kostela sv. Jiljí v Miroticích a její typ. Památky a příroda 14, 82-87.
- VARHANÍK, J., 1993: Pozůstatky románského zastřešení kostela sv. Martina v Bernaticích, ZPP 53, 122-124.

Zusammenfassung

Westwerk In der St Nikolaus-Kirche in Horní Stropnice

Die Westempore der romanischen St. Nikolaus-Kirche in Horní Stropnice war in der bisherigen Literatur als Gangtyp bezeichnet. In der letzten Zeit wurde aber festgestellt, daß die Tribüne in ein älteres Schiff nachträglich eingebaut wurde. Im westlichen Teil der Kirche entstand so ein Bauelement, das das

bisherige Niveau der Schiffsmauer überhöht hat. In der Westmauer wurde ein Teil des älteren Giebels mit zwei Luftlöchern aufbewahrt. Diese neue Bauformation im westlichen Teil des Schiffes kann man als spätere Rustikalform des Westwerks interpretieren. Nach der typologischen Seite hat die hiesige Empore eine Analogie in den spätromanischen Kirchen in Vinec und Potvorov. Es ist sehr wahrscheinlich, daß die Kirche in der Kolonisationszeit von Kuenringer gegründet wurde. In dieser Zeit wurde auch der Chorturm erbaut. Der Turm zeigt auf das Donaugebiet. Erst später, wenn dieses Gebiet wieder in den tschechischen Händen war, kam es zum Bau in Südböhmen verhältnismäßig seltenen Westwerks.

Abbildungen:

1. Horní Stropnice, St. Nikolaus-Kirche. Südwestliche Ecke des Schiffes. Über der Konsole befindet sich die Armatur des Aufbaus. Rechts von späteren Pfeiler westliches Fenster des Schiffes und über dem das Fenster des Aufbaus.
2. Blick auf den Westgiebel des Schiffes.
3. Kreuzgewölbe unter der Empore.
4. Südwestliche Ecke des Aufbaus über der Kehrseite der gotischen Gewölbe.
5. Grundriß des westlichen Teils des Schiffes mit der Tribüne im Erdgeschoß (links), im Niveau der ursprünglichen Schiffsfenster (in der Mitte) und über den spätgotischen Gewölbe (rechts) Schwarz: Schiffsmauer, punktiert: Westwerkmauer, schraffiert: jüngere Mauer Teile in der romanischen Mauer.

